

АЛТЕРНАТИВНА УПОТРЕБА ЛЕКСЕМА СА ЗНАЧЕЊЕМ НЕДОВОЉНОСТИ НЕЧЕГА У СРПСКОМ ЈЕЗИКУ (НА ПРИМЕРУ ПРИДЕВА *МРШАВ* И ЊЕГОВИХ СИНОНИМА)¹

Сажетак: У српском језику постоји велики број придева који у одређеном значењу могу бити синоними придеву *мршав*. У раду се испитује полисемантичка структура овог каритивног придева, као и могућност да се различити придеви, који такође садрже сему 'недовољности' употребе као његова алтернатива. У анализи значења придева *мршав* полази се од ситуације у дескриптивним речницима српског језика. Циљ рада је да се укаже на богату семантичку разумењеност придева *мршав*, као и на способност придева овог типа да се алтернативно употребљавају у одговарајућем контексту.

Кључне речи: придев *мршав*, алтернативни назив, синоним, каритивна лексема, значење недовољности, српски језик.

1. Уводне напомене

1.1. Придеви којима се описује оскудност, недовољност нечега спадају у продуктивну групу лексема у српском језику. Негативне појаве у језику (где би се сврстале и оне описане придевима који су предмет овог истраживања) често се маркирају, што има везе са тиме да пажњу говорника привлачи оно што одступа од просечног и прототипичног, те лексеме са таквим значењима чешће добијају нове семантичке компоненте. И придев *мршав*, који је предмет овог рада, одликује се семантичком разумењеношћу, а, како показују примери употребе, већином његових секундарних значења описује се непожељно својство или стање, а веома ретко неутрално.

1.2. Оскудност, недовољност неког својства може се исказати читавим низом придевских лексема које су у већој или мањој мери међусобно синонимичне. Синониме одликује лексичко слагање и међусобна заменљивост, те се стога могу алтернативно употребљавати у одређеном контекстуалном окружењу.² Према Р.

¹ Овај рад финансирао је Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије према Уговору број 451-03-9/2021-14 који је склопљен са Институтом за српски језик САНУ.

² О синонимији у различитим језицима постоје бројна истраживања која овом приликом, због њихове бројности и разноврсности, нећемо посебно наводити, већ ћемо се осврнути само на она најрелевантнија за нашу тему. Напоменућемо да је ова врста парадигматских лексичких односа интерпретирана из различитих углова, од семантичких до лингвокултуролошких, у књижевном језику и у дијалекатима, затим у различитим терминологијама, жаргону, те да постоје читави

Драгићевић (2007: 252–253), код лексема које имају више значења синонимична могу бити сва значења (када се говори о тоталној синонимији) и делимична (када је реч о парцијалној, релативној синонимији). Тотална синонимија је изузетно ретка (може се препознати код моносемантичних лексема или код неких лексема са малом бројем значења), док парцијална, према овој ауторки, захвата делове полисемантичких структура лексема и много је чешћа (каква је нпр. међу именицама *кућа* и *дом*). Полазећи од погледа на синонимију у англосаксонској литератури, Т. Прћић (1997: 97–99) синонимију дефинише као „истоветност смисла” (1997: 97), те говори о непотпуној (дескриптивној) синонимији, која је усредсређена на истоветност смисла и денотације (нпр. *buy* и *purchase* у значењу *купити*), о потпуној синонимији у случају да лексеме имају идентично дескриптивно и асоцијативно значење (нпр. *close* и *near* у значењу *близак*), као и о апсолутној синонимији, у случају да лексеме имају исту дистрибуцију и да су уз то синонимичне у свим контекстима и свим значењима, што је изузетно ретко (нпр. такве су лексеме *caecitis* и *typhlitis*, обе са значењем ‘упала слепог црева’, од којих је једна из старогрчког, а друга из латинског језика, односно обе су строго специјализоване употребе) (Prčić 1997: 98). Закон језичке економије опире се гомилању синонима у једном језику, те се једна лексема издваја као доминантна, а друга своје значење сужава, везујући се за одређену ситуацију и одређени контекст.

Нису, дакле, све лексеме које чине синонимски низ истог семантичког ранга, већ су синонимичне само у одређеном контексту, те ћемо се у истраживању бавити релативним, непотпуним синонимима (уп. Гортан-Премк 1997: 140–149; Prčić 1997: 97–98; Драгићевић 2001: 245–249). Управо се у нашој анализи ради о односу међу релативним синонима, будући да је придев *мршав* изузетно полисемантичан.

1.3. Придевима у српском језику указује се на различите типове недовољности. Тако се, на пример, придевом *празан* у примарном значењу указује на одсутност опште (*празан* простор, *празна* торба), придевима *пуст*, *опустео*, *ненасељен* на одсутност живих бића на неком простору (*пуста* кућа, *опустеле* улице, *ненасељен* крај), придевима *сув*, *исушен* на недостатак влаге (*суво* рубље, *исушена* земља), придевом *го* на одсутност одеће (*голо* тело), придевом *нем* на одсутност способности говора (*нем* човек), придевима *сиромашан*, *бедан*, *убог* на одсутност средстава за живот (*сиромашан* сељак, *бедно* домаћинство, *убоги* пешак), придевом *мршав* на одсутност мишићног ткива код живог бића (*мршава* кљусе, *мршав* врат).

1.4. Са друге стране, и једна лексема, захваљујући својој полисемантичности може изразити различите облике недовољности, у одређеном контексту. Тако, на пример, придев *празан* може бити алтернатива придевима *неродан* и *неплодан* у примеру „*празна* година”, придевима *безвредан* и *бескористан* у примеру „*празно* знање француског језика”, затим придев *мршав* алтернатива придеву *закржљао* у примеру „*мршава* дрво”, придевима *незнатан* и *недовољан* у примеру „*мршава* пензија” итд.

1.5. Анализа ће бити конципирана тако да ће се најпре дати опште семантичке карактеристике придева *празан*, а затим ће бити представљене алтернативе придеву *мршав* у његовом примарном, доминантном значењу „који има недовољно масног и мишићног ткива”, те потом алтернативе у његовим секундарним значењима, подељене на денотативна поља сродне семантике: значења из различитих сфера квалитативне недовољности, каква су она из сфере човечких постигнућа и могућности у одређеним областима, потом из сфере човечког социјалног статуса и уопште материјалних недовољности у различитим областима и, на концу, значења из области квантитативне недовољности.

2. Придев *мршав* као каритивна лексема

2.1. У ранијем истраживању лексике са значењем недовољности нечега истакли смо да придев *празан* представља каритив *par excellence* у српском језику (в. Миланов 2019). Навели смо и да је, према С. Толстој, ово својство карактеристично за многе групе повезаних лексема, пре свега, за придеве и њихове деривате. Придев *мршав* такође се сврстава у групу лексема чије је обележје каритивност (према лат. *caritas* 'недостатак'), стога што се њиме описује недовољност, недостајање нечега. Како напомиње С. Толстој (Толстая 2008: 50–98), каритивност указује на својеврсну унутрашњу регуларност у организацији смисаоне структуре језика, а полисемантичност каритивних придева представља резултат попуњавања каритивне компоненте значења, тј. супституције полазне каритивне компоненте значења другом врстом мањка. С. Толстој наглашава да је код придева *сув* (*сухой*) полазна каритивна компонента представљена у основном значењу 'влага' (*сухая земля*), а у његовим секундарним значењима каритивност се може схватити као одсуство разноврсних елемената регуларно својствених одређеном објекту, као што су виталност, здравље (*сухой человек*), својство плеса (*сухой танец*) итд. (Толстая 2008: 51). Каритивне лексеме могу имати опште каритивно својство (нпр. придев *празан*), што значи да се њима примарно указује на одсуство уопште, неvezано за конкретну предметну област, а ово опште значење се потом у процесу семантичке деривације не замењује него се пуни неким конкретним садржајем. Са друге стране, неке лексеме означавају недостатак у ужем смислу, односно везују се за одређене ентитете и одређене контексте (уп. т. 1.2.). Такви придеви секундарно указују и на недостатак других карактеристика, што је једно од важних својстава свих каритивних лексема, да су међусобно заменљиве у одређеним контекстима.³

2.2. Могућност употребе различитих, синонимичних лексема за означавање одређеног типа недостатка испитаћемо на примеру семантички богатог придева *мршав* и других придева који га у одговарајућем контексту могу заменити, тј. при-

³ Каритивну компоненту значења у српском језику имају бројни придеви којима се денотира недовољност неког својства или стања, а међу њима је, поред осталих, и читав низ придева изведених префиксима *без-* и *не-*: *безгласан*, *бесадржајан*, *беспослен*, *бестелесан*, *бестидан*, *беспаметан*, *некористан*, *ненасељен*, *неродан*, *неплодан*, *неважан*, *недарежљив* итд.

дева који се могу јавити као алтернатива овом придеву у одређеним значењима, као и истражити степен њихове семантичке компатибилности у различитим значењима. У анализи значења придева *мршав* и његових синонима поћи ћемо од ситуације у дескриптивним речницима српског језика (пре свега од стања у РСАНУ, који обухвата најширу грађу из свих области стварности и из свих крајева српске језичке територије, те се из овог речника најбоље може и видети конкурентност придева у истом значењу). Осим РСАНУ, као релевантни извори коришћени су и РМС, РЈАЗУ, као и речници синонима у српском језику (Lalević 2004, Тошић 2008).

2.3. Истраживачи се слажу да контекст има важан утицај на избор одговарајућег придева. Како истиче Д. Гортан Премк, успостављање синонимског односа једне лексеме у секундарној реализацији према другој у примарној је честа појава, те секундарна номинација није само у именовану новог појма већ, чешће од тога, у давању другог имена већ постојећем појму, а лексеме које су синонимне у неким значењима морају бити и различите употребне вредности (Гортан-Премк 1997: 145).⁴ О важности контекста приликом избора одговарајућег придева говоре и Марфи и Ендру, истичући да је постојање речи са одговарајућим значењем у лексичком фонду битан фактор, те да ће самостална употреба неког придева или његова употреба са неком именицом зависити од расположивости лексема са одговарајућим значењем (Murphy, Andrew 1993: 316). Синонимија, према Т. Прћићу (1997), „пружа могућност избора, да се на исти сегмент ванјезичке стварности упућује сличним, али ипак понешто друкчијим лексемама, које су прецизније, суптилније или живописније, сагласно намерама комуникатора у одређеној комуникационој ситуацији” (Prčić 1997: 101). Контекст је, дакле, одлучујући фактор приликом алтернативног коришћења једне лексеме уместо друге у одређеној ситуацији.

2.4. Придев *мршав* је, према етимолошким изворима, лексема формирана на простору јужнословенског ареала (Skok, 2, s. v. mršav), а са истим значењем и у истој форми потврђена је још у словеначком и бугарском језику.⁵ Историјски *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika* (РЈАЗУ), наводи да најстарије потврде придева *мршав* датирају из друге половине 16. века. Полисемантичан је у свим дескриптивним речницима српског језика – у највећем дескриптивном речнику српског језика, РСАНУ, има 23 значења, у *Речнику српскохрватскога књижевног језика* (РМС) 8 значења, а у једнотомном *Речнику српскога језика* (РСЈ) 14 значења.

⁴ К. Милер истиче да, за разлику од других класа речи, придеви генерално немају нешто попут надређених чланова, а необични су по томе што се чини да су у менталном лексикону организовани углавном на основу антонимије, док синонимија, према овој ауторки, не игра толико важну улогу (Miller 1998: 48–52).

⁵ Опште је позната чињеница у науци о језику да су лексеме са највише значења најчешће добро укоренење у лексички систем српског језика, обично прасловенског порекла, али се, како запажамо, срећу и лексеме са јужнословенског простора које се одликују веома разуђеном полисемантичком структуром. Осим придева *мршав*, велики број значења имају и лексеме *плоча*, *длака*, *кошута*, *сапун*, *млак*, *брисати*, *врвети* итд., а све су оне јужнословенског или балканског порекла (уп. Skok 1–3).

2.5. Будући да се овим придевом примарно описује својство човека, његова полисемантичност мора имати везе и са чињеницом да лексеме којима се означава човек представљају богату групу која има извориште у антропоцентричној природи језика. Према Палмеру, „речи језика не одражавају увек реалну слику света, већ интересовања људи који га говоре” (Palmer 1976: 22). Човек је процес сазнања започео преко утисака које је примао непосредно преко чула и делова свог тела, лексеме које описују радње које човек обавља уз помоћ делова свог тела су разноврсне и спадају међу семантички најразуђеније, те су стога и у разним језицима света бројне лексеме којима се означавају делови тела или радње које човек обавља уз помоћ делова свог тела (уп. Brown 2005, према Kortjevскаја-Tamm 2008: 16–20). У прилог наведеној констатацији је и чињеница да придев *мршав*, који примарно описује физичко својство човека, спада у ред семантички изразито богатих лексема.⁶

3. Алтернативе придеву *мршав* у примарном значењу

3.1. У речницима синонима српског језика (Lalević 2004, Ћосић 2008) као алтернатива придеву *мршав* у његовом примарном значењу помињу се придеви *сув/сух, испошћен, неисхрањен, омршавео, танушан, сувоњав, танкострук, жгољав, спечен*, али запажамо да ни они нису истог семантичког ранга са придевом *мршав*. На пример, придев *сув* примарно описује недостатак влаге (уп. дефиницију у РМС, „који не садржи влаге, који није мокар: ~ рубље”), док су остали поменути придеви творбено изведени, и самим тим су уже семантике и директно везани за семантику лексеме која им је у основи, те су конотативно повезани са одређеном ситуацијом (нпр. *неисхрањен* је „који се није хранио довољно”, тј. стање појма зависи од конкретних околности: *неисхрањена* стока; слично је и са придевом *испошћен* са значењем „исцрпљен, омршавео од дугог поста”, као и са придевом *спечен* „сасушен, мршав”: отац је стајао ситан, *спечен*, сув као костур). Велики број алтернативних назива у поменутом значењу указује на општију семантику придева *мршав* и на његову неутралну стилску вредност, на супрот синонимима који су у том значењу специфичније употребне и упечатљиве конотативне вредности.

3.2. Према дефиницији датој у РСАНУ, придев *мршав* у свом основном значењу „који има недовољно масног и мишићног ткива; недовољно ухрањен, сув”, обухвата две семантичке нијансе – једну када описује неутрално својство живог бића (Он је висок и *мршав*), и друго, када се примером указује да је то својство наступило услед објективних спољашњих околности (Био је *мршав*,

⁶ Придев *мршав* је семантички веома богат и широкозначан, али је уже примарне семантике од, на пример, придева *танак* – док се придевом *мршав* примарно описује својство живих бића, придев *танак* је шире семантике (уп. дефиницију овог придева у РМС „који је мале дебљине, који се јавља у плитком слоју, чији је попречни пресек малог обима“; ~ конач, ~ платно, ~ превлака, ~ млаз, ~ зид, ~ дрво).

изгладнео и уморан). Примери такође показују да се овај придев користи и за обележавање таквог својства људи и животиња (нпр. Таљиге и *мршава* мрко кљусе; Пасу говеда, овце, коњи, ама све *мршава* као грана; Прекухали [су] ... његову као мотка *мршаву* жену), али и метонимијски, делова њиховог тела (нпр. Помилова [је] по *мршаву* наборану врату).

3.3. Придев *мршав* има велики број синонима у свом примарном значењу, што смо установили прегледом РСАНУ.⁷ Даћемо неке од примера⁸ који то потврђују:

А та невесела кола ... вукло *жгољаво* бијело кљусе; Пењу се уз скелу. Сухи, *жигљави*, смежурана, оцрнела лица; Госпођица Батистина беше дугачка, бледа, *журава*; Влајко се појавио. Слаб и *бестелесан*, као сенка; Нећеш ти нама из Јаруга отићи тако *глоћава* и мршава. Ухранићемо ми тебе; *Глобурав*, усукан ... коликогод беше, а кљове му пожутеле – ипак се видео ... господар горе; Изгледају сви некуда жалосни и *гогави*, канда ни на Божић н'јесу крува јели; Паше коњи дебели, | А твоји су *грчави*; Ванђел, *дуголењцаст* пазванција општински, палио [је] уличне фењере; *Кецаво* је дете које се храни простом храном; Његов осмех као да је залепршао ... преко целог његовог дугог *костурног* лица; *Мрцинав* је онај који је мршав као мрцина; Школска деца са ... *недохрањеним* организмом ... морају се упутити у школе на слободном ваздуху; Беше вам то човек ... *Сув*, *печен* као да је у пајантама висои; Онолично *жгебаво* женче, ка' чварак, а кадро да два човека табана по вољи; Нећеш ти нама из Јаруга отићи тако *глоћава* и мршава. Ухранићемо ми тебе; Онај *печени* и *оглодани* кувар скочи с клупе; *Либраст* ... н. п. свињче, т. ј. танко, које се не може ласно угојити; *Кошћелав* је доста, ма здрав ка дријен; Отпоче [говорити] и она млађа, нека *жиљаива* ђубра, масна, неочешљана; Имала је мршаве кључњаче дечака и још *оскудно* тело; Већ Омеру пешкеш послалаху, | По дв'је козе и шугаво јаре, | И по коју *мрцињаву* овцу; Види је, кака је, пикљавица *пикљав*, сол што гу душа није испала.

Представљени примери употребе показују да је већина набројаних придева (какви су нпр. *глобурав*, *глоћав*, *гогав*, *грчав*, *дуголењцаст*, *жгебав*, *жиљајив*, *журав*, *кецав*, *корћелав*, *костуран*, *кошчат*, *мрцинав*, *пикљав*) нормативно или стилски маркирана, односно они припадају покрајинској лексици, или су пак у поменутом значењу експресивно обојени. Такође, многи примери имају, за савременог говорника, непрозирну семантику, што је опет у складу са територијалном распрострањеношћу наведених примера. За разлику од стања у речницима синонима који бележе лексику стандардног језика, наведени инвентар лексема има везе са ширином корпуса за велики дескриптивни речник какав је РСАНУ, те је присуство мање познатих и творбено мотивисаних лексема очекивано.

⁷ Осим синонимима, ово својство живог бића може се исказати и бројним фразеолошким конструкцијама наведеним у РСАНУ (нпр. *броје му се ребра/могу му се ребра избројити*, *бити као вретено*, *бити сама кост и кожа*, *све му лој кости измеће* и сл.) што говори о упечатљивости овог својства за говорнике.

⁸ Сви примери употребе анализираних придева су преузети из РСАНУ, а ако је пример из другог извора, то ће бити посебно наглашено.

Поменуте лексеме припадају периферији лексичког система, а њихово функционисање у језику „условљавају нејезички елементи и на плану номинације и на плану комуникације” (Ристић 2004: 55), док се увођењем алтернативних назива активира потенцијал творбених модела (уп. Ристић 2004: 55), односно лако се добијају нове лексеме додавањем познатих форманата на постојећу, познату творбену основу – о томе говоре горенаведене лексеме деривираних форманата као што су *-ав*, *-аст*, *-ан* итд. Алтернативно коришћење различитих придева уместо придева *мршав* у значењу „који има недовољно мишићног ткива” зависи од конкретне ситуације, од територије на којој се комуникација одвија, али је битно напоменути да је придев *мршав* у том значењу доминантна лексема о чему сведочи и непостојање правог синонима, али и велики број наведених алтернативних назива. Осим синонима, на његову доминантност у примарном значењу указује и велики број деривата у речницима, изведених управо на основу примарног значења (нпр. *мршавац*, *мршавило*, *мршавица*, *мршавост*, *мршавко*, *мршавушан*, *омршав*, *омршавети*, *помршав*). Неки од поменутих деривата такође су често стилски или експресивно обојени – на то указују и форманти који учествују у творби поменутих лексема.

4. Алтернативе придеву *мршав* у секундарним значењима

4.1. У даљем тексту даћемо најпродуктивније групе секундарних значења придева *мршав*, као и његове алтернативе у тим значењима. Грађа показује да се овим придевом описује и квалитативна и квантитативна оскудност. Као што је примарно значење придева *мршав* доминантно када описује физичко својство живих бића, тако је овај придев у секундарним значењима веома широке употребе, узимајући у обзир његову способност да означи најразличитије врсте недостатака, а последица тога је и велики број алтернатива у језику.

4.2. Стање у дескриптивном речнику српског језика показује да су међу секундарним значењима придева *мршав* доминантна она којима се описује квалитативна оскудност, а већина тих карактеристика везана је непосредно за чојека. Може се уочити више група значења, и општијих и конкретнијих.

4.3. У прву групу издвојићемо општа значења квалитативне недовољности, која се могу објединити општом семантичком компонентом ’који је слаб, недовољан’, а која су потврђена дефиницијама „који пружа слабу корист, узалудан, некористан”, „који слабо задовољава, слаб, лош”, „уопште слаб, мален; незнатан, ништаван, оскудан”. Придев *мршав* се код овог типа значења комбинује са различитим именицама, углавном општијег, често апстрактног значења, о чему говоре наредни примери.

Мршава посла, господине наредниче ... По три сата маршујемо, док наићемо на село; Он се узда у његове брошуре а не зна сиромаш како је то *мршава* ствар; Боља је *мршава* погодба него претила правда [распра]; Бољи је и *мршав* мир него

дебео процес; То би једина *мршава* корист од ње некеме на божем свету била; Спремала се и ове године војска на Србију ... али са *мршавим* резултатима.

У поменутиим примерима као алтернатива придеву *мршав*, према дефиницијама из РСАНУ, употребљавају се придеви *узалудан*, *некористан*, *слаб*, *лош*, *мален*, *незнатан*, *ништаван*, *оскудан*. Посебно се општошћу истиче значење „уопште слаб, мален; незнатан, ништаван, оскудан” (резултати осталих експедиција били су *мршавији*), где је било потребно чак пет алтернативних придева да би се нијанса значења спецификовала. Ово показује и колико је у многим случајевима посао лексикографа тежак и колико је тешко одредити прецизно значење и дати адекватан синоним за одређени пример употребе лексеме.

4.4. У грађи се уочава и група значења из сфере човекових постигнућа и могућности у одређеним областима, а илуструју је значења која се могу објединити општим семама ’који је малих способности’, ’који је недовољне вредности’. Дефиниције које потврђују овакву употребу придева *мршав* показују да се он јавља као алтернатива многим другим каритивним придевима (уп. деф. „који је малих способности, оскудних могућности, оскудан, скроман”, „слабо развијен, ограничен, оскудан”, „који је без потребних квалитета; слаб, неразвијен, оскудан”). Примери употребе придева *мршав* у поменутиим значењима такође показују да се он чешће комбинује са апстрактним именицама.

Тај је рођени психолог [Стендал] *мршав* сликар и пејзажиста; Као награду за стихове, поделићу с њим скромни хонорар, чиме ме почаствује *мршави* геније мога народа; Маштала сам ... о томе како ћу својом *мршавом* памећу преокренути цео свет; Чињеница је да му је искуство *мршаво*, никакво; Прошле су силне забаве, још само по гдекоји концерат са све *мршавијим* и *мршавијим* програмом што се приреди; У свим његовим епским дјелима радња [је] *мршава*; Ова наша *мршава* драмска књижевност ... још увијек стоји под његовим ... утјецајем.

Наведени примери упућују на то да су оскудност у искуству, памети или талентима појаве које се често негативно маркирају у језику и које привлаче пажњу, а разлог за то можемо потражити у човековој урођеној потреби да тежи савршенству, те је склон да критикује и указује на оно што има недостатке (нпр. *мршав сликар* је онај чије дело не задовољава квалитетом; *мршава драмска књижевност* нема потребне квалитете да би задовољила захтеве публике; човек *мршаве памети* нема довољно развијене умне способности). Употребљени алтернативни придеви *ограничен*, *оскудан*, *скроман*, *неразвијен* својом разноврсношћу и конотативном вредношћу то и потврђују.

4.5. Придев *мршав* употребљава се и да опише својства из денотативног поља ’материјална оскудност’, а овим типом значења указује се на појаве из сфере човековог социјалног статуса и уопште материјалних недостатака у различитим областима. Значења која илуструју ова својства су: „у којем нема довољно хране, неродан, оскудан, гладан (о неком временском периоду)”, „који даје слаб принос, сиромашан”, „притиснут оскудицом, бедан”, „мален по вредности недовољан, незнатан, ништаван, бедан, сиромашан, оскудан”, „који

доноси малу корист, слабо уносан”. Примећујемо више од једног алтернативног придева код већине наведених значења. И бројност значења из сфере материјалне недовољности и примери упућују на важност социјалног статуса у човековом животу.

Мршав је њему живот овдје ... мора он опет у свијет; Удовица малога чиновника са својом *мршавом* удовичком пенсијом; Лични расходи позобаше ионако *мршав* буџет; Имаш руке златне; али ти је занат *мршав*; Остави опату де Филеру ову *мршаву* парницу од педесет хиљада франака; Тражи какву *мршаву* службу; Кретао би обадије своје мале чете у какву *мршаву* ноћну акцију; После седам масних година, настале су нове *мршаве*; Општа глад код нас, *мршаво* пролеће; Даље ми је писала ... да је жетва била врло рђава, а да ће берба бити још *мршавија*.

Готово сви наведени примери имају непосредно или посредно везе са човеком будући да се односе било на сиромаштво било на човекову немогућност да услед објективних околности живи нормално – услед временских прилика, друштвених околности итд. (нпр. *мршав живот*, *мршава пензија*, *мршава служба*, *мршава година*, *мршава жетва*). И придеви који могу заменити придев *мршав* у поменутиим значењима показују да је ова област стварности веома важна за говорнике, а да је већина придева који се јављају као алтернатива изразито непожељне конотативне вредности: какви су *неродан*, *неплодан*, *оскудан*, *гладан*, *сиромашан*, *недовољан*, *незнатан*, *ништаван*, *бедан*.

4.6. И наредно, продуктивно денотативно поље описано придевом *мршав* такође се може довести у везу са социјалним статусом човека, а то је 'храна', а на њега се односи група примера којима се указује на незадовољавајућу исхрану или на одређене непожељне карактеристике неких прехранбених производа. На поменуто семантичко поље односе се значења „који је без масноће, меса или других потребних састојака, недовољно хранљив; недовољан по количини, недовољан, слаб, сиромашан, танак” и „који је без масноће, из кога је издвојена масноћа, постан”. Поменуто семантичке реализације илуструју следећи примери:

У *мршаву* чорбу ... нису метали меса ни масти; Свакога вечера, како седну за *мршаву* вечеру, она би му пребацивала; Дочекали су га и похани пилићи и гибаница ... али ... у *мршавим* порцијама; Треба дати ... за вечеру ... 20 гр. млада (*мршава*) сира; Ако се тај слој [кајмака] скине ... онда се остатак зове сплављено или *мршаво* (посно) млеко.

Наведене дефиниције и употребљени примери показују да се у овим значењима придев *мршав* може заменити већим бројем придева који припадају општеупотребној лексици и којима се примарно упућује на разноврсне врсте недостатака (придевом *танак* упућује се на димензију појма, придевом *недовољан* на оскудност у квантитету, док се придевима *слаб* и *сиромашан* упућује на непожељну човекову физичку особину, односно такав социјални статус). Будући да је ова област стварности веома важна за човека, не изненађује ни бројност алтернативних придева, као ни њихова негативна обележеност.

4.7. Групу значења обједињених општим значењем 'квантитативна оскудност' чине значења којима се денотира на одсуство задовољавајуће количине, мере или интензитета. Илуструју га значења „који је мале дебљине, малог попречног пресека, танак”, „слабо напуњен, полупразан, оскудан”, „недовољан по броју, количини или садржајности, оскудан, сиромашан, штур”. У поменутиим семантичким реализацијама придев *мршав* је употребљен кад се желе умањити димензија појма, његов садржај, бројност или количина:

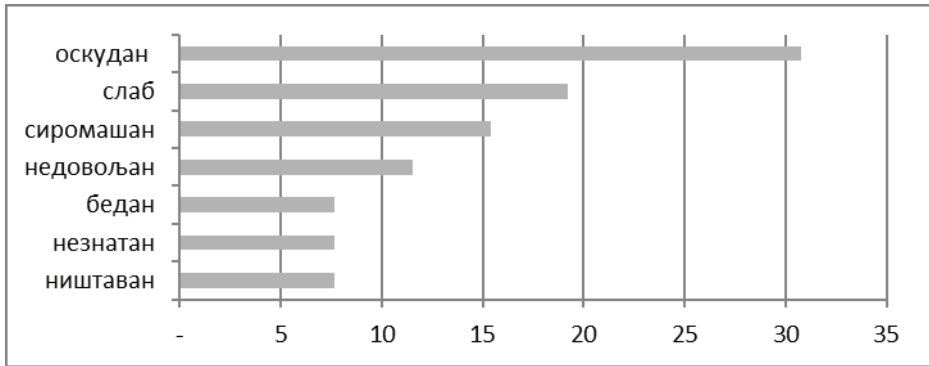
Узима [се] да су оваки рукописи старији од онијех који су писани ситнијим и *мршавијим* словима; Да пак књижица не изађе посве *мршава*, бијах услован користити се усменим изворима; Била је то *мршава* торба сиромашна изгледа; Дрхтали су пред набуситим стражарима, који претресаху *мршаве* котарице; О томе можемо судити само ... по *мршавим* белешкама; Наши историци ... покушали су ... да на основу *мршавих* података о краљу Марку слику његову ... расветле; Криво „млађе браће” добило је, законом, прописани број гласова те је најзад једва извукло своју *мршаву* већину.

Наведени примери показују да се придев *мршав* комбинује са именицама конкретног, најчешће предметног значења (нпр. *мршава* торба, *мршава* књига, *мршави* подаци). Из дефиниција се уочава да се као алтернатива придеву *мршав* у значењима квантитета, мере, интензитета употребљавају придеви *танак*, *полупразан*, *оскудан*, *сиромашан*, *штур*. Такође, и код ове групе значења запажа се употреба више синонима за објашњење једног примера што је потврда семантичке блискости каритивних лексема приликом описивања разнородних врста недостатака.

Запажамо овде још нешто. Употребом придева *мршав* у поменутиим значењима најчешће се умањује и вредност појма који се описује. На пример, у значењу „који је мале дебљине, танак” придев *мршав* је употребљен у стилски обојеном контексту, јер се употребом колокације „*мршава* књига” уместо очекиваног „*танка* књига” умањује и значај описаног појма. Поменути пример показује да се придев *мршав*, али и многи други секундарно употребљени придеви користе да се, осим описивања неког појма, да и сопствени суд о том појму, док се, са друге стране, примарним значењем даје неутрална квалификација појма.

5. Дискусија

5.1. Преглед семантичких реализација придева *мршав* показао је да се секундарно као алтернатива овом придеву јавља већи број придевских лексема, међу којима су са највише појављивања *оскудан*, *сиромашан*, *слаб*, *недовољан*, *незнатан*, *ништаван* (уп. Графикон 1). За све поменуте придеве (осим придева *ништаван* који је у РСАНУ реализовао 14 значења и придева *слаб* који у РМС има 11 значења) важи да су у српском језику семантички слабије разуђене лексеме. Такође, сви наведени придеви су и творбено мотивисани. Сви поменути префиксирани придеви имају општије примарно значење.

Графикон 1. Процентуални удео најфреквентнијих алтернатива придеву *мршав*

5.2. Наведени графикон приказује процентуалну заступљеност најфреквентнијих алтернатива придеву *мршав* у његовим секундарним значењима. Посебно се по фреквенцији међу побројаним лексемама истиче придев *оскудан* који је са придевом *мршав* заменљив у више секундарних значења. Према РСАНУ, значења придева *оскудан* обједињена су једним општим значењем, „уопште који у нечему оскудева”, које се потом различито конкретизује – „1а. који је малих, недовољних материјалних могућности, сиромашан”, „1в. слабо родан, неплодан (о земљишту)”, „2а. мали или недовољан по броју, количини, садржини и сл.”, „4а. који је незнатне јачине, слабог интензитета” итд.⁹ Са друге стране, према грађи из дескриптивних речника српског језика, придев *мршав* не јавља се као алтернатива придеву *оскудан* ни у једном значењу, а евентуално би се као блиско могло окарактерисати значење придева *оскудан* дато под 4в. „слабо развијен, неразвијен, жгољав (о телу)” (имала је мршаве кључњаче дечака и још *оскудно* тело). Дакле, овде се уочава једносмерна синонимичност, али и значењска спецификованост придева *мршав* – придев *оскудан* је општије семантике и може се регуларно користити код ширег спектра значења која као основну компоненту имају сему 'оскудности', док је, са друге стране, придев *мршав* у поменутиим значењима специфичније употребе, стилски обојен, те је више карактеристика неформалне или територијално обележене употребе.

5.3. Придевом *слаб* се примарно, као и придевом *мршав*, описује физичко својство живог бића. Његова основна семантичка реализација дата у РСМ 1. „који је мале физичке снаге, који није јаког, чврстог телесног састава; болешљив, слабуњав (о човеку и животињи); који је изнемогао, онемоћао од болести, исцрпености“, упућује на физички недостатак услед различитих фактора, док секундарно описује разноврсне типове недостатака (нпр. *слаб* краљ, *слаб* почетак, *слаба* надница, *слаб* плот, *слаб* на вино итд.).

⁹ О овом типу развитка полисемантичке структуре лексема писао је М. Дешић, који напомиње да у оваквим случајевима постоји једно опште значење које се различито конкретизује (Dešić 1990: 9).

5.4. Придев *недовољан* је семантички слабо разуђена лексема. Има опште примарно значење којим се указује на квантитативну оскудност – 1а. „који не задовољава количином, износом, обимом, кога нема довољно колико је потребно, непотпун; слаб” (нпр. *недовољни* докази, *недовољно* искуство, *недовољна* храна, *недовољан* кредит). Истог типа је и примарно значење придева *незнатан*, 1а. „мали по величини, степену испољавања, занемарљив” (нпр. *незнатне* разлике, *незнатан* нагиб, *незнатно* побољшање), а општија су му и секундарна значења. И придев *ништаван*, изведен од заменице *ништа*, такође има уопштено примарно значење, „незнатан, занемарљиво мали (по обиму, величини, бројности, интензитету, вредности и др.)” (*ништавно* искуство, *ништавна* цена, *ништавна* промена), а и секундарно описује незадовољавајућа својства појмова из различитих области (социјални статус, друштвене околности, способности, духовне карактеристике човека). Од најфреквентнијих алтернатива придеву *мршав*, за придев *сиромашан* може се рећи да му је основно значење спецификованије, усмерено на описивање човековог социјалног статуса 1а. „који је оскудан у средствима за живот, убог” (*сиромашан* крај, *сиромашни* племићи), док се придевом *слаб* описује физички недостатак код живих бића, телесна изнемоглост (*слаб* је ... па не смије из куће).

5.5. Како запажамо, каритивни придеви који имају примарно уопштеније значење, чешће могу бити алтернатива таквим придевима са специфичнијом семантиком. Са друге стране, придев *мршав* се не употребљава као алтернатива ниједном од поменутих придева у секундарним значењима.

6. Закључак

6.1. Примери употребе показују да је семантика оскудности веома инспиративна категорија у језику о чему говори велики број лексема којима се описује недовољност нечега. Показало се да се лексемама са овим значењем примарно може указати на оскудност уопште или на недостајање одређене врсте. Секундарно се све лексеме са значењем оскудности могу алтернативно употребљавати да означе широк дијапазон појава, што је једно од важних обележја лексема са каритивним значењем. Каритивност се може исказати лексички (разноврсним придевима и њиховим дериватима), али и творбено, додавањем различитих префикса на придевску основу (ту функцију у српском језику најчешће врше префикси *без-* и *не-*).

6.2. О доминантности придева *мршав* у означавању својства живих бића одређених телесних карактеристика говори и непостојање правог синонима, али и велики број алтернативних придева који у поменутом значењу могу заменити овај придев. Већина тих алтернативних придева је обележена била нормативним квалификаторима или је пак стилски обојена, па се употребљава приликом експресивнијег изражавања о телесној структури живих бића. Велики број синонима у секундарним значењима код придева *мршав* говори о

томе да је он широкозначна лексема стога што се употребљава за описивање сваковрсних недостатака, јер се значењима указује на оскудност у оквиру различитих области стварности. Тако налазимо примере да се значење овог придева шири и на друге појмове, па он секундарно описује и својство других конкретних, али и апстрактних ентитета (*мршава земља, мршава ватрица, мршав буџет, мршаво искуство* итд.).

6.3. Такође, представљање семантичких карактеристика придева *мршав* показало је да се секундарним значењима овог придева најчешће указује на непожељно својство појма, што важи и за многе друге полисемантичне придеве у српском језику. Та појава узрокована је човековом потребом да се свака нијанса непожељног својства опише већим бројем посебних лексема, па отуда и велики број придева који се могу алтернативно употребити.

6.4. Придев *мршав* у речницима српског језика има више од 50 једнолексемских синонима за различите семантичке реализације од којих нису сви истог семантичког ранга, неки се поклапају у већем броју значења са придевом *мршав*, а неки само у појединачним. Тако се придеви *бедан, гладан, грчав, жгољав, жгебав, журав, испошћен, костуран, кошчат, лош, мален, мрцинав, недовољан, незнатан, некористан, неразвијен, неродан, неплодан, ништаван, неисхрањен, оглодан, ограничен, омршавео, оскудан, печен, полупразан, постан, сув/сух, слаб, слабачак, танушан, скроман, сиромашан, танак, узалудан, усукан, штур* итд. употребљавају као алтернатива придеву *мршав* у његовом примарном значењу.

Ипак, може се запазити да готово сви наведени придеви, када се њима указује на физичко својство човека, имају непожељну конотативну вредност. Са друге стране, у СрпКор придев *мршав* нема велики број потврда, за шта, претпостављамо, има неколико разлога – овај придев је резервисан за описивање одређеног типа недостатка, затим грађа забележена у овом корпусу је из одређених функционалних стилова (углавном новинарског), али је важан факат и то да се алтернативно употребљеним придевима у истом значењу умањује и његова фреквенција. Друкчија је ситуација у Речнику САНУ, где су забележене све његове могуће употребе, и у књижевним текстовима и у народним говорима, и где разнолика могућност алтернативног коришћења овог придева уместо многих других исте семантике и најбоље долази до изражаја.

Литература

- Гортан-Премк, Д. (1997). *Полисемија и организација лексичког система у српском језику*. Београд: Институт за српски језик САНУ.
- Dešić, M. (1990). *Iz srpskohrvatske leksike*. Nikšić: Univerzitetaska riječ.
- Драгићевић, Р. (2001). *Придеви са значењем људских особина (творбена и семантичка анализа)*. Београд: Институт за српски језик.

- Драгићевић, Р. (2007). *Лексикологија српског језика*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Кортјевскаја-Тамм, М. (2008). Approaching lexical typology. In: Martine Vanhove (ed.). *From Polysemy to Semantic Change* (3–52). Amsterdam – Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
- Миланов, Н. (2019). Прилог опису семантике придева *празан*. *Наш језик*, 50, 2, 447–454.
- Miller, K. J. (1998). Modifiers in WordNet. In: C. Fellbaum (Ed.). *WordNet: An Electronic Lexical Database* (47–68). Cambridge – Massachusetts: The MIT Press.
- Murphy, G., and Andrew, J. (1993). The Conceptual Basis of Antonymy and Synonymy in Adjectives. *Journal of Memory and Language*, 32, 3, 301–319.
- Palmer, F. R. (1976). *Semantics. A new outline*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Prčić, T. (1997). *Semantika i pragmatika reči*. Sremski Karlovci – Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića.
- Ристић, С. (2004). *Експресивна лексика у српском језику*. Монографије 1. Београд: Институт за српски језик САНУ.
- Толстая, С. М. (2008). *Пространство слова. Лексическая семантика в общеславянской перспективе*. Москва: Индрик.

*

Извори

- Lalević, M. (2004). *Sinonimi i srodne reči srpskohrvatskoga jezika*. Beograd: Nolit.
- РЈАЗУ: *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, I–XXIII. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1880–1976.
- РМС: *Речник српскохрватског књижевног језика*, I–VI. Нови Сад (I–III и Загреб): Матица српска (I–III и Матица хрватска), 1967–1976.
- РСАНУ: *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*, I–XXI. Београд: Српска академија наука и уметности – Институт за српскохрватски/српски језик, 1959–.
- РСЈ: *Речник српског језика*. Нови Сад: Матица српска, 2007.
- Skok, P. *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, I–III. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1971–1973.
- СрпКор: *Korpus savremenog srpskog jezika*. Beograd: Matematički fakultet. Доступно на: <http://www.korpus.matf.bg.ac.rs/> [21.5.2021].
- Ћосић, П. и сарадници. (2008). *Речник синонима*. Београд: Корнет.

Nataša Milanov

THE ALTERNATIVE USE OF LEXEMES WITH THE MEANING OF INSUFFICIENCY IN THE SERBIAN LANGUAGE (ON THE EXAMPLE OF THE ADJECTIVE *MRŠAV* AND ITS SYNONYMS)

Summary

The paper examines the polysemantic structure of the charitable adjective *mršav* and the possibility of using it as an alternative to other adjectives with the meaning of insufficiency. All lexemes with the secondary meaning of scarcity can alternatively be used to denote a wide range of phenomena, which is one of the most important features of lexemes with a charitable meaning. Charitability can be expressed lexically (with various adjectives and their derivatives), but also formatively, by adding different prefixes to the adjective base. In the analysis of the meaning of the adjective *mršav*, we started with the situation given in the descriptive dictionaries of the Serbian language. The dominance of this adjective in denoting the properties of living beings of certain bodily characteristics is also indicated by the non-existence of a true synonym, but also by the large number of alternative adjectives that can replace it in the mentioned meaning. Most of these alternative adjectives are marked with normative qualifiers or are stylistically colored, so they are used in more expressive phrases concerning the body structure of living beings. The large number of synonyms in the adjective's secondary meanings indicate it being a broad-meaning lexeme, which is used to describe all kinds of shortcomings, indicating scarcity within different areas of reality. The secondary meanings of the adjective *mršav* usually indicate an undesirable property of the term, which is also true for many other polysemantic adjectives in the Serbian language.

natasamilanov@isj.sanu.ac.rs